

Bajkonur, Karszakupaj és a Nagykuság

Bajkonur nevét jónéhány évvel ezelőtt még igen kevesen ismerték. De akik tudták is, hogy hol, merre van, azok közül sem mindenki gondolhatott eljövendő fontos szerepére. Ma már viszont szerte a világon alig van, aki ne hallott volna róla. Az űrkísérletek korunk fontos történelmi eseményei, s ha máskor nem, hát a nemrégiben lezajlott Szozuz—Apollo program révén csaknem mindenkire eljutott *Bajkonur* híre.

A bajkonuri űrrepülőtér Kazaksztánnak kellős közepén fekszik, a nomád kazakok egyik hajdani téli szállásának és a hozzátartozó legelőknak a helyén létesítették. A *Bajkonur* nevet azonban már az űrkísérletek megindulása előtt is megtalálhattuk a térképen, a környéken ugyanis jelentős barnaszénmezők vannak. Így sikerült nekem is, mintegy 20 évvel ezelőtt, „felfedeznem”, és egy kicsit neki is köszönhetem, hogy szülőföldem, a Nagykuság múltja és jelene, a kunok története, régi műveltsége, nyelve, egyszóval a ránkmaradt ősi kun örökség iránt erősebben kezdtem érdeklődni.

Elsősorban persze nem is *Bajkonur*, hanem a tőle keletre 40 km-nyi távolságban levő szomszédos *Karszakupaj* vonta magára figyelmemet. Valamikor itt is egy kicsiny kazak aul — téli szállás — feküdt, mai hírét-nevét azonban aligha ennek, sokkal inkább gazdag rézérc- és barnaszénbányáinak köszönheti. Nevét még a kevésbé részletes térképeken is megtaláljuk.

Azt azonban már az odaválási kazakok sem sejtik, hogy *Karszakupaj*nak valami köze lehet a vele — csupa véletlenségből — azonos szélességi körön fekvő, de több ezer km-rel nyugatra eső nagykusági városhoz, *Karcaghoz*. Pedig nem akármilyen ez a kapcsolat, még ha első pillantásra talán véletlennek és esetlegesnek is tetszhet. Mert a *Kuság*, és különösen *Karcag* szülőtteinek egyáltalán nem az.

Karszakupaj nevének első tagja — a *Karszak* — ugyanis *Karcag* régi, még teljességgel kun hangalakú nevével azonos! Miként kazak névrokonát, *Karszak*-nak hívták azt a kun főembert is, aki családjával, nemzetségével a mai *Karcag* elődjének, *Karcagtelkének* táján szállást alapított. E szállást aztán róla nevezték el előbb csak *Karszak*-nak, majd *Karszakszállásának*, illetőleg *Karszagszállásának*. Első megülése idején *Karszak* is téli szállás volt, és csak a kunok állandó meglepedett életmódra való áttérése után vált faluvá. E korábbi szállást, lakói a hódoltság korában kénytelenek voltak elhagyni, de nemsokára új, mai helyén ismét megülték. Az új szállást aztán — a régítől nevében is megkülönböztetve — *Karszagújszállásnak*, illetve *Karcagújszállásnak* nevezték el. Jelenlegi egyszerű *Karcag* nevét a XVIII. század végén, de főleg a múlt század eleje óta viseli.

A szállásalapító kun nemzetségfő neve egyike a legszebb török személyneveknek. A török-tatár népek — köztük a kunok, kazakok — névadási szoká-

sainak rendszerében igen előkelő helyet foglalnak el a különféle ragadozó emlősállatok nevéből alkotott tulajdonnevek, mint pl. *Arszlán* (Oroszlán), *Barsz* (Párduc), *Börü* (Farkas), *Kaplan*, *Kablan* (Tigris), *Tülkü* (Róka) stb. Ilyen név a *Karszak* is, ami „Pusztai Róka”-t jelent. A pusztai róka (*Vulpes corsac*) egy többnyire szürke vagy szürkésbarna bundájú, kissé nagyobb fülű, hosszabb lábú, erőteljes alkatú, rendkívül bátor és harcias, vörösszörű rokonától tehát nemcsak színében-küllemében, de természetében is nagyban elütő, Belső- és Közép-Ázsia, Szibéria és Dél-Oroszország füves pusztáin honos, félelmetes ragadozó.

E nevet a törökség minden ágában igen kedvelték, s a kunok is nagyon szívesen használták személynévül. Többeket hívtak így a középkorban még *Orgondaszentmiklóson* is, meg a kiskunsági *Törtelen* és *Szabadszállason*. A mai török népek — különösen a krími tatárok, nogajok, kazakok, karakalpakok, kirgizek, özbekek stb. — körében pedig mostanában is változatlanul nagy népszerűségnek örvend. Amint láttuk, egy éppen ezt a nevet viselő, a kazakok *Kerej* törzsből való nemzetségfő lett egy másik településnek, a ma rézérceiről híres hajdanvolt kazaksztáni aulnak, *Karszakpaj*nak a névadója is. (A név *paj* utótagja a „gazdag, vagyonos, jómódú; úr, gazda” jelentésű *baj* szónak hasonult alakú változata. Ez általában férfinevek megkülönböztető összetevője, jelentésétől eltérően ma már nincs semmilyen funkciója, régebben viszont az újszülött fiúgyermeknek szóló jókívánság volt. A szülők így próbálták abbeli vágyukat kifejezni, hogy gyermekük a jövőben vagyonos, jómódú, sok szép jószág gazdája legyen.)

Az ázsiai atyafiságtól immáron sok száz esztendeje elszakadt nagykunoknak azonban nemcsak *Karszakpaj*, hanem még nagyon sok más közép- és belső-ázsiai török név hangzik igen ismerősen. Egy vaskos kötet is kevésnek bizonyulna arra, hogy mindegyikükről — akár csak pár szóban is — megemlékezzünk.

Most azonban egyről mégiscsak kell szólnunk, mégpedig az írásunk elején már említett, *Karszakupajjal* tőszomszéd *Bajkonur* nevéről. Mert ennek is megvan a nagykunsági párja. Az oroszos helyesírású névalakban ugyan első pillantásra kissé nehezebb mindjárt felismerni az eredeti kazak *Bajkongur* nevet — a kazak *ng* hangot ugyanis a cirill *n*-től csak alig különböző betűvel jelöli a kazak helyesírás, amit oroszosan írva mindig *n*-nel helyettesítenek —, de a régi térképek, meg a mai, már kazak feliratú térképek ebben rögtön segítségünkre sietnek. Kell is, mert így már a karcagi és kunmadarasi nagykunok fülében a *Bajkongur* név is egészen ismerős hangzással cseng: ősi karcagi családnevek a *Kangur*, illetve a *Kongor*, melyeknek eredeti kun hangalakja szintén *Kongur* volt, mint mai kazaksztáni párjuknak. Karcagon ma is több *Kangur* család él. Korábban sokkal többen viselték e nevet, számuk azonban mára jócskán megcsappant, illetőleg mai leszármazottaik egy része már más név alatt rejtőzik. A kun eredetű nevek esetében gyakran megfigyelhető — különösen akkor, ha a szokásos, mindenki által jól érthető magyar nevektől erősebben eltérnek, vagy „furcsa” hangzásúak —, hogy helyüket előbb-utóbb az általánosan elterjedt Kiss-, Szabó-, Kovács-, Balogh-féle „értelmes” neveknek engedik át. A *Kangur* névvel kapcsolatban is ezt tapasztaljuk. A feltehetőleg egy közös őstől származó *Kangurok* egy része mintegy 200 év óta a *Mándoki* nevet is használja, evvel utalva a kuruc korban II. Rákóczi Ferenc fejedelem által a nagykunoknak Szabolcs megyébe való ideiglenes áttelepítésére. Ez utóbbi név a hazaköltözés utáni első időkben csak ragadványnévül szolgált, de később, „magyarosabb” hangzása miatt, részben kiszorította az eredeti nevet. A *Kangur* családnak egy másik ága viszont a hódoltság korának zaklatott és vérzivataros esztendeiben a Szeghalom környéki rétségben keresett menedéket — erről tanúskodik a *Szeghalmi családnév* —, de a békésebb idők beköszöntével a Kunságba hazatérve nem Karcagon, hanem *Kunmadarason* telepedett meg.

Az eredeti kun *Kongur* névnek egy másik származéka a szintén karcagi *Kongor* családnév. De e nevet találjuk a Karcagon azóta már leányágon kihalt *Kongor Tege* család nevének első tagjában is. A ma nem a Kunságon élő *Konkoly Teghe* nevűek őse ugyancsak egy eredetileg *Kongor Tege* nevű, *Kolbászszékből* elszármazott kun ember volt.

De mit is jelentenek a kazaksztáni *Bajkongur* meg a karcagi *Kangur*, *Kongor*, illetőleg *Kongor Tege* nevek? A *baj* szó jelentését már ismerjük; a *kongur* szó pedig mind a régi kunban, mind a mai kazak nyelvben „barná”-t, ha lóról mondják „sötétpej”-t, ha szarvasmarhát „sötétszürké”-t, ha meg juhról, kecskéről, akkor „sötétbarná”-t, „barná”-t jelent.

A török tulajdonneveknek egy másik nagy csoportját a csupán színnevekből álló, illetőleg azok származékaiból képzett nevek alkotják, mint amilyenek pl. ezek a nagykunsági nevek is: *Kara* (Fekete), *Karacs* (Feketécske), *Boz* (Szürke), *Kökcse* (Kékes, Szürkés), *Zsérencse* (Vöröses, Rőtes) stb. Tehát a kun *Kongur* (*Kangur*, *Kongor*) „Barna” és a kazak *Bajkongur* „Gazdag Barna” szintén ebbe a csoportba tartoznak. A színnévből alkotott személynevek közé sorolandók azok a nevek is, melyeknek csak első tagja színnév, míg a második tag valamilyen állatnév. Ilyen a *Kongor Tege* név is, ami „Barna Vadkecskebak”-ot jelent, de más kun személynévi példákat is említhetünk, mint pl.: *Ákos* (Fehér Sas), *Alakos* (Tarka Sas), *Agbura* (Fehér Tevecsődör), *Torajgor* (Pej Csődör) stb. Szerte a törökségben számos ilyen nevű embert találunk.

A *Kongur* név kapcsán azonban a nagykunsági embernek még más egyéb is eszébe jut. Köztudomású, hogy a kunok egykor hatalmas törzsszövetségének egyik lgerősebb törzse a *Kongur-ulu* nevet viselte, fiai közül egyiptomi mamluk

szultán is került ki. Nos, e híres és nagy kun törzsnek a neve a Nagykunságon napjainkig fennmaradt, s éppen *Karcagon*! Városunk határában terül el ugyanis a *Kongrulu*, illetve *Kongrolu* nevű legelő, vagy ahogy *Pesty Frigyes* Helynévtárában találjuk: *Kongrolu rétje*. E névnek már csupán az *ulu* végződése szorul némi magyarázatra, amit így elemezhetünk: alapja a kun *ul* „fiú” szó, az utána álló *u* pedig az egyesszám 3. személyű birtokos személyrag. A kun törzsnév jelentése tehát: „Barna fia”, röviden „Barnafi”. A *Kolbász-szék* kunjainak egy része valamikor e törzs kötelékébe tartozott. És itt megint kínálkozik egy érdekes törökségi párhuzam: a híres kirgiz hősi eposz, a *Manasz* vitéz szereplői közt együtt találjuk *Kongurbaj* és *Kongrólú* bátor harcosait! Ez sem pusztán véletlen, hiszen a kunoknak a kirgizek is igen közeli rokonai.

E meghökkentően izgalmas, a nagykunsági ember szívét többször is hevesen megdobogtató párhuzamos egyezések felsorolását még folytathatnók, most azonban csupán egyről kell még megemlékeznünk: a kazakok *Kipcsak* törzsének 49 nemzetsége közül egyet szintén *Kongurnak*, egyet meg *Karszaknak* hívnak! Ne fejeltsük el, hogy a kunoknak egyik saját maguk és idegenek által is egyaránt sűrűn használt népneve ugyancsak a *kipcsak* volt. A kun eredetű mai népeket is összefoglalóan „kipcsak-török népek” néven tartják számon.

Mindezek után még mindig bárki azt gondolhatná, hogy csupán a véletlen vak szeszélye sodorta egymás mellé a kazaksztáni *Bajkongur* és *Karszakupaj*, illetőleg a *Kongur* és *Karszak*, meg a nagykunsági *Kangur* (*Kongor*) és *Karcag* neveket, ráadásul még azonos szélességi körök, a 47. és 48. fok között. Mert hiszen e névpár, így együtt, sehol másutt nem fordul elő, még más török rokon-népnél sem. Természetesen, egymással nem rokon népek körében hiába is keressünk hasonló eseteket, de még rokonnépek között sem túl gyakran találunk rá példát, bár ott hamarabb megtörténhet az ilyesmi. S így már, ha nem is törvénytörő, de legalábbis igen természetes, hogy két ennyire közeli rokonnép — mint amilyen a kun és a kazak — névadásában ilyen meglepő azonosságokra bukkanjunk.

A tudomány megállapítása szerint a kazak nép a kunoknak mind etnikailag, mind pedig nyelvileg egyik legközelebbi rokona. A hajdani kun törzsszövetség legtöbb törzsének nevét is éppen a kazak törzsnévek őrzik. A magyar nyelv számos kun eredetű jövevényszava közül jónéhányat csak a kazak szókinccs segítségével fejthetünk meg, és kunsági népszokásainkra is a legtöbb párhuzamot a kazakoknál találjuk meg. De a kazakok népi hagyományai, mondái és legendái is a kun néppel való legszorosabb összetartozásukról tanúskodnak. Erről a nemrégiben hazánkban járt kazak költő, *Szülejmen-ulu Olzsasz* igen kedvesen így nyilatkozott: „A sokféle törzsből összeállt — ma ötmillió lélekszámú — kazak nép a kunokat is őseinek vallja. A népvándorlás nyugtalan éveiben hol szövetségesei, hol ellenségei voltak a magyaroknak. Mongóliától egészen Magyarorszáig vonultak. Erre utalok egyik versemben, a *Kun harcok éneke* címűben is. Egy kicsit magam is hazajöttem ide.” Igen, hazajött, itt volt közöttünk, testvérként fogadtuk. Népe pedig, íme, az itt bemutatott helynevei által is üzen nekünk, messzire szakadt testvéreinek, mindúntalan.

M. Kangur István

Kazak népdalok

A kazakok a török népek „kun-kipcsak” ágába tartoznak, ahova velük együtt még a krími tatárokat, nogájokat, kumukokat, karacsájokat, balkárokat, kazáni tatárokat, baskírokat, szibériai tatárokat, karakalpakokat, kirgizeket és az özbegek egy részét is soroljuk.

A Nyugat-Ázsiától a Kárpátokig terjedő óriási füves pusztaságon a XI. század végétől a XIII. század derekáig a kunok uralkodtak és alapítottak erős birodalmat. A csaknem két évszázados, időnként széthulló, majd ismét újjászerveződő kun törzsszövetség a mongol hódítás során bomlott fel véglegesen. A mongoloknak végig ellenálló, legnyugatabbra lakó kun törzsek Magyarországra és részben a Balkánra költöztek, a többiek pedig a nemsokára megalakuló, csingiszida vezetésű Arany Horda alattvalói lettek. Később az Arany Horda is elbukott, s helyén kisebb-nagyobb kánóságok keletkeztek. A kazakok elődei kezdetben több kánáshoz is tartoztak, végül különféle kazak törzsekből egyesült kazakság a XV. század végén, a XVI. század elején, nagyjából a mai Kazaksztán területén, önálló országot hozott létre.

A kazak nép legnagyobb része ma Kazaksztánban, kisebb része pedig Özbegisztánban, Kirgizisztánban, Türkmenisztánban, Tadzsikisztánban, Nyugat-Szibériában, a Volga alsó és középső folyása menti területeken, illetőleg a Szovjetunió kívül Mongóliában és Kínában él. Számuk meghaladja az öt milliót.

A kazakok nemcsak a kunoknak, hanem a magyarságnak is közeli rokonai. A kialakuló magyar nép a honfoglalás előtti évezredekben hosszú századokon át török népekkel élt együtt, azokkal több ízben vérségi kapcsolatba is került. E régi kapcsolatok emlékét a magyarság népi kultúrájának, műveltségének, nyelvének sok-sok eleme őrzi. A magyarság és a török népek népköltészetbeli rokonvonásai pedig arra ösztönöznek bennünket, hogy a törökség máig virágzó, rendkívül szép és gazdag népköltészetét közelebbről is megismerjük.

Az itt bemutatott kis szemelvény a törökség költészetének mesés gazdagságú birodalmába vezető úton megtett legelső lépésünkről kíván számot adni. Elsőként most kazak népdalokat mutatunk be, ezt a Jász-kunság népének a kazaksághoz fűződő és mindenképpen ápolandó rokoni kapcsolatai indokolják.

Tíz ezüstgomb

Tíz ezüstgomb mellényeden, rá magad varrtad,
Mire mindet kigombolom, lám, meg is virrad.
Túlparton te, én meg ezen, széles a folyó,
De ha befagy, felkereslek, s könnyed felszárad.

Hej, milyen szép a sallangos, díszes nyergű ló!
Ami elmúlt, többé vissza már nem hozható.
Óvjad, őrizd becsületed, nem fehér ing az,
Mert a rajta esett folt ki már nem mosható.

Bölcsődal

Gyönyörűszép kis gyöngyöm,
Te vagy minden örömöm.
Gyenge, kicsi testedet
Lágy selyembe göngyölöm.
Eldi-eldi-eldi-áj,
Aludj, kicsim, aludjál.

Kelő napom, szépségem,
Te vagy minden reményem.
Fürge, pajkos kiscsikóm,
Szemem fénye vagy nékem.
Eldi-eldi-eldi-áj,
Aludj, kicsim, aludjál.

Kicsikém, kis magzatom,
Te vagy minden óhajom.
Kemény legény, vitéz légy,
Kell nekünk az oltalom.
Eldi-eldi-eldi-áj,
Aludj, kicsim, aludjál.

Páros vadkacsa

Széles víznek közepében páros vadkacsa,
Hegyről síkra ér a folyó, lassúdik árja.
Szép leányok, jó legények, de messzi vagytok,
Mért is jöttem el tőletek, sűrű bánatra?

Széles folyó közepében úszik egy harcsa,
„Beteg vagyok” — mond a leány, fejét lógatja.
Jaj, Istenem, tudom én azt, mért beteg a lány,
Gyertek ide, vigasztaljuk, fakadjunk dalra!

Piros rózsa

Arannyal van kirakva karikásom nyele,
Nem való az, édesem, akárki kezébe.
Nyolcvan szép lány sétálgat, játszadoznak vígan,
Köztük te vagy a legszebb, szívem szép szerelme.
Ó, mily' karcsú a derekad, szépséges kedvesem,
Feneketlen mély tónál is mélyebb a szerelmem,
Kertben nyíló piros rózsám, te is szeress engem!

Ezüsttel van kirakva karikásom nyele,
Rajta ékes pillangó, cifrasággal tele.
Hamvas fehér orcádat, de régen nem láttam,
Mért tiltanak egymástól, lelkem drága kincse?

Ó, mily' karcsú a derekad, szépséges kedvesem,
Feneketlen mély tónál is mélyebb a szerelmem,
Kertben nyíló piros rózsám, te is szeress engem!

A pej ló panasza

Pejkó vagyok, táltos voltam, széllel erő,
Sebes voltam, könnyüléptű, mindig első.
Bajmukasé lettem aztán, boldogtalan,
Sánta lettem, túros hátú, mitsem erő.
Gyorslábúnak születtem,
Bekeng nevelt föl engem.
Jó soromat ostorra
Mért is kellett cserélnem?

Halld panaszom, jó Bajmukas, tekintsél meg,
Bordáimon hús alig van, gyere nézd meg.
Egész éjjel kötve tartasz, oldozzál el,
Dzsoszaliban selymes a fű, hadd legeljek.
Gyorslábúnak születtem,
Bekeng nevelt föl engem.
Jó soromat ostorra
Mért is kellett cserélnem?

Éhség gyötör, keservesen felnyerítek,
Mi ember vagy, hogy kérésem nem érted meg?
Lökjél elém egy kis szalmát, mért sajnálsz,
Beérem én annyival is, mást nem kérek.
Gyorslábúnak születtem,
Bekeng nevelt föl engem.
Jó soromat ostorra
Mért is kellett cserélnem?

Kemény fagy jött, megdermesztett, összeestem,
Karámfánál fáradt lelkem kileheltem.
Koncolhattok, inas húsom vihetitek,
Kutya, madár, marhatjátok sovány testem.
Gyorslábúnak születtem,
Bekeng nevelt föl engem.
Jó soromat ostorra
Mért is kellett cserélnem?

Kényeztetted egykor régen, hogy' szeretted!
„Kedves lovam, szép hátasom” — így becéztél.
Ital vette el az eszed, gyarló ember,
Nincs más hátra, mély gödröt áss, eltemessél.
Gyorslábúnak születtem,
Bekeng nevelt föl engem.
Jó soromat ostorra
Mért is kellett cserélnem?